

Міжнародна молодіжна наукова олімпіада International Junior Science Olympiad – IJSO Програма і умови проведення

Цілі програми

У програмі Міжнародної молодіжної наукової олімпіади (IJSO) зазначені сфери знань та вміння, якими учасники повинні володіти для участі у цьому змаганні.

Програма є орієнтиром для розробки завдань Науковими комітетами приймаючих країн, а також може допомогти керівникам команд країн-учасниць готувати учнів для участі у конкурсі.

Для забезпечення відповідності програми сучасним освітнім тенденціям її слід переглядати кожні три роки і, за потреби, скорочувати або розширювати області знань та вміння, за якими проводяться змагання.

Будова та зміст програми

Міжнародна молодіжна наукова олімпіада - це загальнонауковий конкурс, тому навчальний план з підготовки до IJSO не є строго розділеним на окремі дисципліни (біологія, хімія та фізика), а окреслює основні загальні поняття в науці.

Цей концептуальний підхід також призначений для стимулювання вирішення або розв'язання проблем міждисциплінарного змісту та актуальності.

Зміст програми базується на:

- попередній програмі IJSO;
- навчальних програмах країн-учасниць для учнів віком до 15 років;
- проблемах, що були окреслені на попередніх IJSO, проведених до 2008 року.

Програма не є повним відображенням змісту всіх перелічених вище документів, але містить необхідні до них доповнення.

Зауваження щодо проблемних завдань IJSO

Для проблемних завдань можуть бути обрані більш складні або розширені тематики, за умови достатнього забезпечення інформації, необхідної для вирішення поставлених у завданні питань. Це може стосуватися як наукових тематик, що не увійшли до наведеного нижче переліку, так і використання складного експериментального обладнання. Додаткові тематики не можуть складати більше 10% будь-якого типу завдань.

У всіх завданнях повинні використовуватись міжнародна система одиниць СІ. Якщо використовуються інші одиниці вимірювання, слід пояснити принципи їх конвертації у міжнародну систему одиниць СІ. Також обов'язковим є надання списку всіх констант, що

використовуються в тестах.

Експериментальні завдання IJSO повинні бути розрахованими лише на те обладнання, яке знайоме більшості учнів і яке є типовим для шкіл. Для учасників IJSO забороненими є завдання з препарування тварин та роботи з живими тканинами.

А. Загальнонаукові вміння

Як загальна умова, учні повинні бути ознайомлені та вміти:

- використовувати та пояснювати наукові методи,
- використовувати наукову термінологію,
- висувати гіпотези,
- формулювати та точно описувати методи / експерименти для перевірки гіпотез,
- оцінити достовірність різних джерел інформації та знати, що дані можуть бути неточними або навіть неправильними,
- адекватно представляти дані в таблицях, діаграмах та графіках та вміти їх аналізувати,
- інтерпретувати дані.

В. Зміст знань з природничих наук та математики

1. Частинки, хвилі та речовина

Вся матерія навколо нас є структурованою від найменшої частинки до розміру Всесвіту. Особливості будови матерії на мікроскопічному рівні надають їй ті характеристики, які ми спостерігаємо в звичному для нас макросвіті. Учні повинні розуміти цю будову та вільно володіти такими поняттями:

- з чого складається матерія:
  - будова атомів і частинок, *(нейтрони, протони, електрони, природа зв'язку)*
  - хімічні елементи, ізотопи та сполуки,
  - склад молекул, хімічних речовин,
  - суміші, колоїди та суспензії та інші гетерогенні системи.
- періодична система хімічних елементів - поняття, організація та структура;
- речовини та їхні властивості
  - тверді тіла, рідини, гази та плазма, їх характеристики та відмінності між ними,
  - кристалічний стан твердих тіл,
  - властивості речовини *(густина, об'єм, електропровідність, діелектрики та провідники, пружні властивості, теплове розширення, (питома) теплоємність, визначальні властивості металів, неметалів, сплавів),*
  - фазові переходи та їхній вплив на властивості речовини, *(пароутворення та конденсація, плавлення і кристалізація, прихована теплота фазового переходу, зміна об'єму та густини при фазовому переході, фазові діаграми)*
  - вода та її фазові стани
- хвилі:
  - частота, довжина хвилі, швидкість поширення хвилі та зв'язок між ними,
  - вимірність між поперечними та поздовжніми хвилями,
  - інтерференція хвиль, стоячі хвилі,
  - класичний ефект Доплера

- звук
(звук як позовжні пружні хвилі, сприйняття звуку),
- світло:
  - корпускулярно-хвильовий дуалізм світла – прояв світла як хвиль і частинок,
  - поширення та швидкість світла у вакуумі та середовищах, показник заломлення,
  - зв'язок між довжиною хвилі, частотою та кольором світла, шкала електромагнітних хвиль,
  - відбивання та заломлення світла у дзеркалах та лінзах
(закон відбивання та заломлення світла, явище повного внутрішнього відбивання),
  - формування зображень за допомогою дзеркал та лінз
(відбивання променів від плоского, увігнутого та опуклого дзеркал; хід променів через збірну та розсіювальну лінзи; фокусна відстань, формула тонкої лінзи, збільшення; хід променів через лупу, мікроскоп, телескоп, окуляри при далекозорості та короткозорості).

2. Енергія

Енергія є важливою в нашому повсякденному житті, оскільки перетворення енергії є причиною багатьох динамічних явищ у світі. Енергія є одним із головних понять у науці. Учні повинні знати наступні теми:

- природа енергії, закон збереження енергії,
- різні форми енергії
(кінетична енергія, потенціальна енергія, енергія пружної деформації, внутрішня енергія, енергія активації, енергія хімічного зв'язку),
- передача енергії
(наприклад, види теплопередачі, передача електричної енергії, передача енергії за допомогою хвиль),
- перетворення енергії та коефіцієнт корисної дії
(перетворення потенціальної енергії в кінетичну і навпаки, енергії хімічного зв'язку у внутрішню енергію, внутрішньої енергії в механічну, втрата енергії через випромінювання)
- джерела енергії
(для тварин, рослин, суспільства і механізмів; невідновлювальні та відновлювальні джерела енергії),
- потужність
(потужність м'язів, двигунів та зір, розсіювання потужності в резисторах).

3. Взаємодії

Перетворення енергії та наше сприйняття навколишнього світу можливі лише завдяки взаємодії. Учні повинні знати та вміти працювати з такими поняттями як:

- сили:
  - природа сили, види сил
(сила всесвітнього тяжіння, сила електростатичної взаємодії, сила магнітної взаємодії, сили тертя спокою та ковзання, сила пружності, сила Архімеда, сили Ван-дер-Ваальса),

- маса і вага, центр мас,
- закони Ньютона, інерціальні системи відліку,
- кінематика та динаміка матеріальної точки для прямолінійного руху та руху по колу (*положення, швидкість, прискорення, кутова швидкість, доцентрова сила, закони Кеплера, рух Землі навколо Сонця*),
- імпульс та закон збереження імпульсу (*імпульс тіла, імпульс сили, закон збереження імпульсу, пружний та непружний удари*),
- момент сили, важелі, умова механічної рівноваги,
- сили пружності, закон Гука, гармонічні коливання,
- тиск
(*тиск у рідинах та газах, атмосферний тиск*),
- електричні, магнітні та гравітаційні поля;
- тип хімічного зв'язку - природа, особливості та міцність
(*ковалентні та іонні зв'язки, водневий зв'язок та взаємодія ван-дер-Ваальса*);
- хімічні реакції:
  - хімічні рівняння – урівнювання та стехіометрія,
  - типи хімічних реакцій
(*реакції нейтралізації, окисно-відновні реакції, реакції термічного розкладу*),
  - основні та найбільш поширені якісні реакції на певні речовини,
  - швидкість реакцій, фактори, що впливають на швидкість хімічних реакцій, такі як каталізатори, температура та концентрація,
  - динамічна рівновага та принцип Ле Шательє,
  - загальний іонний ефект,
- дифузія, осмос і поверхневий натяг;
- принцип тонкошарової та паперової хроматографії;
- вплив радіації на організми;
- форми взаємодій між живими організмами
(*функція гормонів і феромонів у живих організмах*).

4. Будова, властивості та функції

Різні складові системи, як правило, мають особливі властивості, які дозволяють виконувати свою функцію за призначенням. Учні повинні знати будову наступних складових і систем і розуміти, яким чином вони виконують свої функції:

- клітини:
  - будова клітини та її складових,
  - відмінності між тваринними, рослинними клітинами і бактеріями,
  - основні поняття біохімії – вуглеводи, білки, ліпіди та нуклеїнові кислоти.
- частини тіла:
  - анатомія та функції основних органів і тканин у тварин і людини,
(*легені, серце, нирки, печінка, травна система, органи чуття, шкіра, кров*),
  - властивості м'язів.
- гомогенні та гетерогенні каталізатори;
- кислоти та основи:
  - властивості кислот та основ,
  - показник рН та реакція нейтралізація,

- кислотно-основні індикатори,
- утворення та наслідки кислотних дощів,
- основи електрохімії, електроліз
(рух іонів, константа Фарадея, електрохімічні комірки).

5. Системи

Всі речі та явища навколо існують у відкритих або закритих системах. Тому важливим є не тільки спостереження за окремими складовими системи та їх взаємним впливом, але й за системою в цілому. Учні повинні розуміти та застосовувати на практиці наступні поняття:

- принципи безперервності в замкнених системах і циклах;
- рівновага
(механічна рівновага, хімічна та іонна рівновага, термодинамічна рівновага, рівновага екосистем);
- розміри і Всесвіт
(в біологічних системах, в астрофізиці тощо);
- циклічні процеси в природі
(кругообіг Карбону, кругообіг води, кругообіг азоту, кругообіг кисню, озоновий цикл, відновлювальні та не відновлювальні природні ресурси, клімат Землі);
- екологія:
  - рівні організації в біосфері,
  - фактори, що впливають на екосистеми (абіотичні та біотичні),
  - взаємодія між організмами
(конкуренція, хижацтво, мутуалізм),
  - виробники, споживачі та редуценти,
  - харчові ланцюги, харчова мережа,
  - основні принципи збереження біорізноманіття,
  - фактори, що впливають на зростання населення, типові криві зростання для населення;
- вплив різних типів виробництва енергії на забруднення довкілля;
- організми як системи:
  - перетворення речовини та енергії в організмах,
  - основні поняття про травну, кровоносну, дихальну, видільну, нервову, імунну та ендокринну системи;
- фізіологія рослин:
  - дихання та обмін газів;
  - поглинання корінням, дифузія, осмос;
  - фотосинтез;
  - тропізм рослин;
- електричні кола:
  - компоненти електричних кіл
(резистори та дроти, лампочки, джерела напруги, амперметри, вольтметри, конденсатори),
  - електричний заряд, струм, напруга, закон Ома,
  - послідовне та паралельне з'єднання провідників, правила Кірхгофа,
  - постійний та змінний струми (напруги),
  - закон електромагнітної індукції, правило Ленца,
  - принцип дії генераторів електричного струму та електричних двигунів;

- термодинамічні системи
(абсолютна температура, закони ідеального газу, ізотермічні, ізохорні та ізобаричні процеси, закон Гесса, циклічні процеси, теплові двигуни);
- астрофізичні системи
(основні характеристики зір, планет, супутників, комет, астероїдів, сонячних систем, галактик).

6. Розвиток та еволюція

Живі організми не є статичними і зазнають постійних змін та адаптації. Очікується, що учні повинні вільно володіти наступними знаннями:

- стратегії екологічної адаптації
(характеристики адаптації, структурна, фізіологічна та поведінкова адаптації);
- теорія еволюції
(природний відбір, неодарвінізм, докази еволюції);
- клітинний цикл і поділ клітин
(основні принципи мейозу, мітозу, гаплоїди та диплоїди);
- розмноження у людей, тварин і рослин:
  - принципи створення нового життя,
  - репродуктивні органи та статеві клітини людини,
  - зміни, що відбуваються в тілах хлопчиків та дівчат під час статевого дозрівання,
  - основні принципи розмноження рослин (безстатеве та статеве),
  - основні знання про розвиток плода під час вагітності;
- гени, хромосоми та генетика
(закони Менделя, мутації, успадкування генетичних характеристик);
- хвороби:
  - причина та передача захворювань
(мікроорганізми, що викликають поширені захворювання, віруси, генетичні дефекти),
  - імунна система,
  - принципи вакцинації,
  - антибіотики, такі як група пеніцилінів.

7. Математичні навички

Акцент тестів повинен бути на природничих науках. Проте математика - це незамінний інструмент природничих наук. Учні повинні знати та вміти вільно використовувати:

- рівняння, в тому числі:
  - дроби,
  - логарифмічні та експоненціальні функції,
  - степені та корені,
  - многочлени (наприклад для розв'язування квадратичних рівнянь),
  - тригонометричні функції;
- перетворення рівнянь для отримання лінійних співвідношень;
- функції;
- елементарна геометрія (геометрія трикутників і кіл, площі і об'єми основних плоских і об'ємних фігур, твердих тіл);
- основи векторної алгебри (розкладання векторів на компоненти, додавання векторів);

- основи статистичного аналізу (визначення середніх значень та стандартних відхилень, володіння основними поняттями теорії ймовірностей);
- оцінка похибок;
(за допомогою стандартного відхилення або аналізу *Min-Max*, відмінність між точністю та достовірністю);
- округлення чисел та подання даних із належною кількістю значущих цифр.

С. Експериментальні вміння та навички

Розділи програми з теоретичних загальнонаукових знань визначають основу для всіх експериментальних завдань. Крім того, учні повинні бути ознайомлені з технікою виконання лабораторних робіт, а саме повинні вміти:

- працювати в лабораторії, дотримуючись правил безпеки;
- використовувати основні методи вимірювання величин, згаданих у частині В;
- здійснювати спостереження за допомогою п'яти відчуттів;
- розрізняти та правильно використовувати базове лабораторне обладнання;
- використовувати більш складне обладнання, якщо надані відповідні інструкції;
- отримувати експериментальні дані, усвідомлюючи, що використання конкретного вимірювального приладу впливає на результат вимірювання;
- виявляти джерела похибок та оцінювати їх вплив на результати вимірювань.